

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

1998. OKTÓBER

54. SZÁM

KELEMEN ZOLTÁN

Krúdy Gyula „királyregényei”

Az öregedés dokumentumai

1918-ban leköszönt a trónról az utolsó magyar király, Habsburg Károly, aki IV. Károly néven uralkodott népein két évig. Évezredes államforma és életrend látszott megszűnni néhány nap leforgása alatt. A változás jelei azonban már jóval azelőtt jelentkeztek. Nem abban a pillanatban, hogy a nagy Habsburg császárt és királyt, I. Ferenc Józsefet a bécsi Szent István dómban felravatalozták. Nagyon kevesen tudtak olvasni a jelekben, és az is megeshetett, hogy csak a század húszas éveire, esetleg sokkal később derült ki: néhány szemtanú pontosan látta az eseményeket. Talán azokkal a portrékkal kapcsolatban is ezt lehet elmondani, melyeket Krúdy Gyula 1925 és 1927 között vázolt föl a Habsburg dinasztia utolsó uralkodóiról és udvartartásukról.

Szörényi László *Bécs szimbolikus szerepe Krúdy műveiben* című tanulmányában már megvilágította azt az ellentmondásos viszonyt, mely Krúdyt Bécshez fűzte. Ezúttal azt a néhány portrét vesszük szemügyre, melyeket Krúdy az említett időben készített. Már az első arcképvázlat jelzi, hogy Krúdy ezúttal a szó nemes értelmében vett publicisztikai hangnemet üt meg, és a finom iróniával átitatott, állásfoglalás nélküli adomákból kibomló rajz már-már olyan mértékben dokumentatív, hogy egyes esetekben (*Ottó gyermekéje, Ottó, avagy egy gyermek emléke*) már alig-alig érthető: miért is mondja el történetét a narrátor. Bár az ódon templomi falak és az évszázados nemesi öltözetek között állandóan kísért a dicső múlt, gyakori az utalás a szerző által éppen 1926-ban írni kezdett regénytrilógia korára (a *Királyregényeket* 1926-ban kezdte írni, és 1930-ban fejezte be), maga a történelem és általa a riporter pon-

KRÚDY GYULA
(1878–1933)

Krúdy Habsburg-írásai patri-archális szellemet sugallnak. Olyan intim dolgokat árulnak el az uralkodóház hétköznapjaiból, melyeket csak a családtagok tudhatnak. A szövegek mégsem ízléstelen pletykák, mivel a „dokumentumok” közlésével egyúttal azt a benyomást keltik: a Habsburg-birodalom egy nagy család volt, középpontjában a mindenható apával, az öreg, bölcs császárral...

tossággal rögzített tények ironizálnak a Habsburgok daliás idejének felidézésével. A két kor kitüntetett szerepe azonban visszavonhatatlanná teszi: a *Királyregények* kora a dinasztia felemelkedését, az apró portrék pedig az alkonyt mutatják.

Krúdy feltűnően ragaszkodott Tacitus „sine ira et studio” elvéhez, és ez a törekvés a gyűjtemény összes darabjára vonatkozik, *Az utolsó negyvennyolcas honvéd: Fejérváry Géza. I. Ferenc József barátja* címűre is, jóllehet annak fontos szereplője egy bizonyos idősebb Krúdy Gyula, aki alatt komáromi kapitány korában felrobbant a puskaporos hordó, de ő egy kis pörkölődéssel megúsza... Legendák, mendemondák és anekdoták esetében meglepő, hogy objektivitást emlegetünk.

A portrék között alig akad klasszikus „riport”, a Habsburg-ház szerelmi és gálás ügyeiről vagy a vidéki magyar nemesség furcsa szórakozásairól szóló elbeszélések semmiképpen sem nevezhetők annak. Rudolf királyfi szerencsétlen életének eseményei pedig még a Monarchia összeomlása előtt a detektívregényekkel kombinált legendák homályába veszttek. Krúdy objektivitása nem a tényszerűségben rejlik, hanem a hallgattassék meg mindegyik fél elvének alkalmazásában. Megkísérli, hogy a különféle véleményeket mind összegyűjtse és híradó – közleményszerűen az olvasó elé tárja. Az olvasóra vár azután, hogy saját használatú igazságát e történetekből kibogozza, már ahol ezt lehet (az 1914-ből keletkezett *Franz főherceg* című novella, mely tagja ugyan a Barta András szerkesztette gyűjteményes kötetnek, de stílusában eltér az általam vizsgált portréktól, úgy végződik, hogy a szövevényes történetből szinte minden homályban marad az olvasó előtt, bár a narrátor minden eszközzel igyekszik tájékoztatni őt...).

Szörényi László tanulmányából kitűnik, hogy Krúdy írásművészetére a nemzeti létet illető dilemma tett jelentős hatást. Ezt a politikusként, publicistaként egyaránt jelentős, bár meg nem értett Szemere Miklós hatásának tudja be, s az általa feltárt tényanyag, valamint a Krúdy-szövegek olvasata egyértelműen ezt támasztja alá. Az elfogultatlanságra való törekvés ezek szerint betudható az eredendő bizonytalanságnak, mely ezt a történelemszemléletet jellemezte. Az utolsó Habsburg-portrék esetében, azt hiszem, mégis másról van szó. Egyrészt arról a keresetlen és független szellemben fogant újságírói hangvételről, mely szárazon tudósít és hagyja, hogy az ünnepségen (legyen az koronázás vagy temetés) felvonuló díszmagyarok enumerációja vagy az öreg Ferenc József kedvtelése maguktól váljanak ironikussá. Ugyanez a finom humor lengi be Rudolf-Rezső tragédiáját – a számtalan magyarázat és egyetlen igaz történet kavalkádjában eltűnik a valóban megtörtént gyilkosság, sőt szegény trónörökös alakja is – és szerencsétlen sorsú édesanyjának históriája is. Másrészt a narrátor magát a riporter-tudósítói magatartást és életmódot is parodizálja. Erre legjellegzetesebb példa az *I. Ferenc József. Európa legelső gavallérja* című portréban található, ahol Krúdy – a többi között – I. F. J. az újságírókhoz való viszonyáról is megemlékezik. A portrék hangsúlyozottan a mindentudó vagy mindent tudni akaró elbeszélő szemszögéből készültek (ez újfent paradox, ha figyelembe vesszük a leplezetlen ironikusságot), olyan nézőpontból, mely az eseményekhez képest csakis belső lehet. Ugyanakkor az író hangsúlyozza kívülállását, a narrációban és a szöveg szerkesztésében, tagolásában egyaránt. Apró részekre szedi szét a portrékat, különösen az említett, I. Ferenc Józseffel foglalkozó szövegre jellemző ez. Bár valóban mindent megpróbál elmondani témájával kapcsolatban, mégis többször utal magára az elbeszélés, tudósítás, az emlékek megőrzése tökéletességének vágyára: „Kísértetnek kellene lenni Budán, a Várhegyen, hogy mindent pontosan elmondhatnék róla... [...] Szeretném elmondani a fiamnak vagy egyéb maradékomnak, hogyan emlékezünk mi, elhalványuló, tizenkilencedik századbeli magyarok F. J.-re,

[...] A termetéről annyi mondanivalóm lenne, mint egy udvari fotográfusnak. [...] Ha már belekezdünk?” Ez a kívülről és mégis bennfentes tudás, bizonytalankodó pontosság (feltételes módú ígék használata) származtatható abból a tényből is, hogy a magyarok királya Habsburg császár is volt, nem magyar nemesi család sarja, a birodalom fővárosa pedig bármennyire rokonszenvesen családias is, mégsem magyar földön terül el. Ez a kint-bent, külföld-haza kettősség is elbizonytalanító tényező lehetett a kortárs számára.

Annak ismeretében, hogy Krúdy olvasta Lénárd Jenő 1913-ban megjelent *Dhammó* című könyvét (erre utal a többi közt az *Őszi utazások a vörös postakocsin* című regény zárolata), s valamelyest jártas volt a buddhista tanokban, új megvilágításba kerülnek a Habsburg-portrék. Rezeda Kázmér szavait idézem: „a legtöbb férfi negyvenedik esztendeje közeledtével buddhista lesz. Ne paráználkodj! – mondja hitvallásom harmadik parancsolata. Csak az eszelős öregek nem tartják meg e szabályt.” Előzőleg arról beszélt a megtért hírlapíró, hogy fiatalabb korában már megérintette egyszer ez a keleti tan, de akkor még éretlen volt ahhoz, hogy befogadhassa a békés lemondás és rezignáció tanát.

Ez a fajta békés lemondás, fájdalommentes emlékezés, rezignált humor jellemzi Krúdy Habsburg-riportjait is. Valószínűleg a pártatlan szemlélet eszközét használva jutott el ezekhez a különös riportokhoz, melyeket ezután talán tanácsosabb volna inkább dokumentumokként kezelni. Csakhogy minek-kinek a dokumentumai ezek a kis írások? Rudolf-Rezső királyi haláláé? A vénkisasszonyként megöregedett Ferenczy Idáé? Mi biztosat állíthatunk egy udvarhölgy titkos szerelméről, melynek talán egyetlen tanúja a szigorú császár? Mi történt azokon a délutánokon, amikor ugyanez a szigorú és katonás ember látogatást tett Katherine Schrattnál? Krúdy mindent leír, ami történt, meg ami történhetett, de éppen ez a teljességigény (az apró nyomok keresése a császári lak kertjében, a titokzatos sörözés és kártyázás a bécsi szépasszonynál Szemere Miklóssal a háttérben) kérdőjelezi meg a dokumentumok használhatóságát, ha hiteleségét talán nem is. Milyen újságnak, szerkesztőnek, olvasónak vagy titkosrendőrnek van szüksége ilyen adatokra? Éppen a *Ferenc József Barátnője* című történetből derül ki, hogy a császár titkosrendőrsége magát az uralkodót is megfigyelés alatt akarja tartani. Kérdés, hogy miért?

Van-e még olyan információ, történet, dokumentum a Monarchia kiterjedt területein, amely érdeklődésre tarthat számot, mióta 1889. január 30-án meghalt a trónörökös? A Habsburg-portrék szempontjából fontos adat, hogy Szemere Miklós Rudolf halála után „békült ki” Ferenc Józseffel. Talán azért, mert meglátta – ez a többiek által profétainak tartott ember –, hogy a Monarchia lassan, mint egy élő szervezet, sőt, mint egy személy, elindul azon az úton, melyen minden test elindul egyszer? Egy birodalom születésének, felemelkedésének emlékezete sokak figyelmére tarthat számot, csakúgy, mint a hirtelen, tragikus, de dicső vég. Nem így a lassú összeomlás, a gyengülés, az öregedés. Mendemondák, találgatások röppennek föl még a nagy öreg életében, bőven tenyésznek a tündöklésükön túljutott birodalmak földjében az anekdoták. Egyszerre még az is érdekessé válik: honnan szerezte Katherine Schrattnak a könnyű schwechati sört, és miképpen tartotta frissen az uralkodó látogatásainak idejére, ha lakása közelében sehol nem találtak mégoly körültekintő vizsgálatok sem valamirevaló sörfőzdét vagy italmérést. Másrészt éppen ennek a körültekintő nyomozásnak köszönhetően kerül a sör beszerzésének problémájával egy szintre Rezső királyi halálának több furcsa körülménye. Mindezeknek a talányoknak és rejtélyeknek mélyén azonban valószínűleg egyetlen dolog rejtőzik: a vég közeledte, az öregedés unalmának kényszerű tudomásulvétele. Az uralkodó ruganyos léptei állóképbe merevednek, áldo-

zatul válva Krúdy Gyula iróniájának és a császár fején a katonasapka egyre nagyobb lesz, ahogy alatta a császár egyre jobban összemegy, míg végül egy gyermekkoporsónál alig nagyobb ládából fogadja az utolsó katonai tiszteletadást a Szent István dómban. Bár két trónörökösének halálát kellett megélnie, birodalmának pusztulását nem. A pusztulás azonban még életében megkezdődött, s ezt dokumentálják a Krúdy-portrék.

Krúdy Habsburg-írásai patriarchális szellemet sugallnak. Olyan intim dolgokat árulnak el az uralkodóház hétköznapjaiból, melyeket csak a családtagok tudhatnak. A szövegek mégsem ízléstelen pletykák, mivel a „dokumentumok” közlésével egyúttal azt a benyomást keltik: a Habsburg-birodalom egy nagy család volt, középpontjában a mindenható apával, az öreg, bölcs császárral, aki még ifjúi éveiben megpróbálkozott a bajuszviselettel, aztán egy rosszlemkű alföldi kaland után (mikor is – Krúdy elbeszélése szerint – szembesülnie kellett a magyarok valódi, tekintélyes bajszával) az oldalszáll viselésére tért át, hogy az tekintélyes (azaz öreg) külsőt kölcsönözzön neki. A Habsburg patriarchalitás szempontjából különösen fontosak azok a részek, melyekben Krúdy igyekszik pontosan leírni azt a katonásan kínos precizitást, ahogy Ferenc József ruhaviselete, tartása, külseje, megjelenése „legendája” megszületett, gondosan ügyelve mind a kellő tekintély elnyerésére, mind arra, hogy a már-már puritán egyszerűség is csorbítatlanul megőriztessék, valamint a császári pár lakosztályát bemutató rész, melyből kitűnik a birodalom első házaspárának családi viszonya. Ezek a közlések tulajdonképpen nem is nevezhetők anekdotáknak. Már csak azért sem, mert maguk az anekdoták – azaz esetünkben a történetek – csupán egy apróság leírása kapcsán merültek fel a Monarchia kollektív tudattalanjából, hogy aztán Krúdy rögtön visszajuttassa őket oda. Így a használati tárgyak leírása, számbavétele távlatot kap, fontosabbá válnak ezek a dolgok a rájuk való emlékezés által, mint a család története, az anekdoták. A királyné halála, mely minden bizonnyal fontos történelmi-történelmi esemény, például mindössze egy viperabőrrel bevont sétapálca kapcsán kerül szóba – egy félmondat erejéig.

Mindehhez járul még az a lemondó közöny, ahogy az író ezeket az apró mozzanatok, melyeket előzőleg a legfontosabb dolgoknak kijáró figyelemben részesített, elengedi, és megmutatja a mulandóságukat. A *Rezső királyfi* című portréban újra felbukkan a boldogtalan királyné valamely sétapálcája – talán éppen az említett viperabőrös? ki tudja? –, de csak azért, hogy örökre eltűnjön a szemünk elől: „a lainzi kastély, amelyben, véletlenül otffejtett, régi császárságbeli erdészek mutogatják a császárné szobáit a vasárnapi látogatóknak, és egykedvűségükön az sem változtat, ha a császárné számos sétapálcái közül egyet köpenye alá csúsztat a turista (annyi minden elveszett a régi világból, hogy egy sétapálca azt amúgy sem pótolhatja)”. Krúdy először a szerinte fontos dokumentumokra irányozza figyelmünket, aztán sajnálkozás nélkül mutatja fel azok mulandóságát: hiába is mennénk utánuk a kanyargó időben, menthetetlenül eltűnnek a szemünk elől, elpusztul a múlt emléke is. Krúdy, aki első olvasásra fegyelmetten kapaszkodik a „tények”-be, valójában arra vállalkozik, hogy elbeszélje: hogyan szóródik szét a dokumentatív bizonyosság, átadva helyét a találgatásnak, vélekedésnek, legendáknak. A császári kastélyok és vadászlakok is az enyészetnek vettetnek, elfoglalja őket az erdő, vagy közhivatalnak adnak otthont, így lényegüket veszítik el. A császári család tagjainak léte ilyenformán mindennapi, jelentéktelen használati tárgyak között határozódik meg, s ezek elhasználódásával párhuzamosan hullik ki az emlékezetből.

Magát a császárt, népeinek atyját is a tőle függetlenül szerveződő körülmények befolyásolják. A felelősség, mellyel „népeinek” tartozik, azok alá, szolgálatukra rendeli. Krúdy erre többször is rávilágít, Ferenc József nem utazhat el Görögországba vagy

Svájcba, mint Erzsébet királyné, neki vigyáznia kell birodalmát, mint egy csósznek a rábízott földet. Meg kell zaboláznia azokat a fékevesztetten gőgös magyarokat, akikkel elődeinek is sok gondjuk akadt (Krúdy *Királyregényeinek* a magyar urak Habsburgok iránti engedetlensége és ingatag hűsége központi témája lesz). Krúdy elbeszéléseiből nem az derül ki, mintha a magyaroknak túlságosan ellenükre lett volna ez a zabola, amely azt is biztosította, hogy lényeges különbség ne legyen a felvidéki magyar városkák nemesi „házikói” és a Schönbrunn és Lainz közti bécsi külváros épületei között, mindenhol ugyanaz a béke honoljon.

I. Ferenc József halálával ez a világ megdermedt, jelentéstelen állóképpé vált, értelmét elvesztette. Ezt jelenítik meg Krúdy Habsburg-portréi közül azok, melyek a nagy császár halála utáni két dicstelen év Habsburg-krónikáját beszélik el.

A temetésen és a koronázáson megállt az idő, régi korok kísértetei bolyongtak jelentésüket és jelentőségüket vesztett ünnepélyeken, korszerűtlen kosztümökben, miközben az öreg falakon messze túl dúlt az a háború, mely nem sokkal később elsöpörte önmagát túlélte világukat. Krúdy igen jól tudja mindezt, lát, de csak alig láttat. Ugy tűnik, Ottó királyfi rakoncátlan unatkozása a két ünnepélyen (melyeken szenzáció, hír vagy újdonság éppen ezekből a kis rendbontásokból származik) fontosabb mint a háború, mely az új királyra való tekintet nélkül zajlik a birodalom határszélein, s amely aztán elsöpri ezt az – elbeszélő beállításában akkor is értetlen és szomorú – új királyt. *A magyarok Szent Ilona szigete* című novellában maga a háborgó Balaton is megdermedni látszik, s az ország, melyen a forradalom szele söpör végig, moccsatlan és csendes e borongós leírás erejéig, melyet újfent az irónia koronáz: a gondjai között tépelődő, bánatos király elfelejti, hogy nincs nála pénz, még az éhes koldusfiúnak sem tud adni az, aki valaha a legelső magyar ember volt. A világ újra félelmetessé és kiismerhetetlenné változott, mint valaha Zápolya úr korában.

A Ferenc József idejében megszokott, bevált mozdulatok, viselkedési formák kiürültek, jelentésüket elvesztették. A temetési és koronázási ceremónián résztvevő Krúdy pontosan rögzít minden kevésbé fontos jelenséget, mozdulatot, de ezek már nem állnak össze értelmes egészé. Baljóslatú jeleknek sincs már jelentőségük, s a tudósító tulajdonképpen unalmát fejezi ki azzal, hogy a kis Ottó királyfi megfigyelésével foglalkozik, ahelyett, hogy „országos események”, „történeti pillanatok” felé fordítaná tekintetét. A Habsburg-történet nem folytatódik, legalábbis világtörténeti méretekben nem. S a krónikás Krúdy, mielőtt végleg a múlt felé fordulna, belekezdve történeti regénytrilógiájának írásába, még összeállítja az utolsó Habsburg uralkodók pályafutásának, egy birodalom öregedésének dokumentumait.

Az Árnyékkirály és a Mobács

Barta András közlése szerint *Királyregényeknek*, avagy más kiadásokban *Három királynak* nevezett történelmi regényeit 1926 és 1930 között írta Krúdy Gyula. A gyűjteményt általában regénytrilógiaként tartják számon, ez azonban pontatlan megnevezés. A „trilógia” első kötetét ugyanis megelőzte egy kisregény, mely *Árnyékkirály* címmel 1926. augusztus 8. és október 7. között tizennégy folytatásban jelent meg a Pesti Naplóban. Ennek első kiadása könyv formájában 1958-ban látott napvilágot. Egyesek szerint azért nem jelent meg a szerző életében, mert Krúdy csupán előtanulmányoknak tartotta, de még így is meglepő ez a megoldás, ha figyelembe vesszük Krúdy ingatag anyagi helyzetét, mely miatt minden kiadást szívesen kieszközölt volna. Kozo-

csa Sándor, aki a Magvető Könyvkiadónál 1958-ban az életműsorozat részeként megjelent négy történelmi regényhez írt utószót, úgy látja, hogy a kiadás a kiadó miatt nem jöhetett létre. A Pantheon Irodalmi Intézet Rt. ugyanis csupán egy 15 éves kötet megjelentetésére vállalkozott, annak a *Mohács* című Krúdy-műnek a kapcsán, melynek folytatásokban történt közlése még 1926. szeptember 15-én megkezdődött és a negyvenedik rész után október 31-én zárult. Krúdy mindenképpen szerette volna, ha ez utóbbi műve még ebben az évben, vagyis a mohácsi tragédia négyszázadik évfordulóján megjelenik, erre azonban – eddig ismeretlen (bár valószínűleg anyagi jellegű) okokból – nem volt lehetőség (a Pantheon 1927 januárjában adta ki a művet, 1926-i dátumozással). Az első kiadás a két első Jagelló-regény összedolgozott változata lett. Az *Árnyékkirály* majdnem teljes egészében kimaradt, annak az utolsó öt fejezetnek a kivételével, mely időben a *Mohács* befejezése után játszódik, vagyis a mohácsi csata előkészületeit, magát a csatát és a királyné menekülését beszéli el. A Barta András által gondozott legutóbbi életműkiadás, igazodva ehhez az első megjelenéshez, csupán három regényt közöl a négy helyett, ezek: a *Mohács*, a *Festett király* és *Az első Habsburg* (a cím valójában tévedés, magyar trónon az első Habsburg-uralkodó Albert osztrák herceg volt, aki Albert néven uralkodott a magyarok felett 1437. december 18-tól 1439. október 27-ig; az ő gyermeke volt Zsigmond magyar király és német-római császár Erzsébet nevű lányától született posztumusz László aki később V. László néven vált a magyar történelem alakítójává). Az *Árnyékkirály* befejező öt részét a Mohács zárataként illesztették a „trilógia” első darabjához, igazodva a szerző életében megjelent egyetlen kiadáshoz. A két első regényt a következőképpen dolgozza egybe a jelenleg véglegesnek tekinthető 1980-as kiadás: a *Mohács* negyedik részének címe *A király íródeákjának jegyzetei* (Barta szerint helyesebb lenne a király íródeákja helyett immár a királyné íródeákjáról beszélni, hiszen az utolsó rész nagyobbik felében a király már halott)18. Ez a cím az eredeti kisregényben még nem szerepel. Krúdy illesztette az utolsó öt fejezet elé összefoglalásul az 1927. januári kiadásban. A továbbiakban a szerző az *Árnyékkirály* tizedik, *Sápadt út Mohács felé* és tizenegyedik, *Szegény Magyarország* című fejezeteit összevonta, bár szövegükön nem változtatott, és cím nélkül 1. számjellel látta el. Innen viszont megőrizte a kisregény eredeti cím- és fejezetkompozícióját, csak a sorszámokat változtatta meg – értelemszerűen – a *Mohács*nak megfelelően. Így 2-es sorszámú lett a *XII-es Mária utolsó estéje Budán*, 3-as a *XIII-as Hol vagy Lajos király?* és 4-es a *XIV-es A tót király*.

A további kiadásokból (kivéve a Móra Könyvkiadó 1975-ös *Rákóczi harangja* című kötetét) hiányzik a kisregény első tizenegy fejezete, 1975 óta új kiadás nem született. Barta tájékoztatójából kiderül, hogy a Szépirodalmi Kiadó életműkiadásában (melyet a továbbiakban a *Mohács*sal kapcsolatban alapul veszek) nem is tervezik ennek a Krúdy-opusznak a megjelentetését (az *Árnyékkirály*lyal kapcsolatos észrevételeket tehát a Magvető 1958-as kiadása alapján teszem).

A hosszadalmasnak tűnhető filológiai bevezetésből arra lehet következtetni, hogy a feltehetőleg 1926 elején született *Árnyékkirály* nem tartozik a Krúdy-életmű jelentős darabjai közé. Valójában ott a helye. Szabó Ede Krúdy-monográfiájában valószínűleg helyesen jegyzi meg, hogy Sőtér István téved, amikor a történelmi realizmust köszöntve „túlértékeli” (Szabó kifejezése) a trilógiát (az *Árnyékkirály*ról Szabó Ede jóformán említést sem tesz). Valójában arról lehet szó, hogy sem Szabó, sem Sőtér nem ismeri fel ezeknek a műveknek a jelentőségét. Tudomásom szerint egyedül Márai Sándor *Naplói*ban történt eddig kísérlet arra, hogy ezeket a műveket az általuk megjelení-

tett történelmi korból kiragadva interpretálják. Pedig maga Krúdy is felhívta a figyelmet (Szabó Edétől idézem): „Szapolyai Jánosról és koráról amelyet sokban hasonlatosnak ítélek a mai időkhöz: írok új regényt”. Márai így ír 1960 elején: „Krúdy »történelmi« regényei. A mohácsi vést közvetlenül megelőző és követő idő történetét akarta megírni. Meg is írta mágikus erővel: mint a varázsló, úgy mutatja meg a »történelmi valóságon« túl azt, ami a történelemben mindig álomszerű is. Megmutatja a »cselekmény« mögött a mítoszt... [...]. A mohácsi vést közvetlenül követő időben bemutatja a korszakot, amikor a királynő, a főurak és az érsekek egyetlen gondja, hol, mikor lehet valami falnivalót találni. Zápolya a regényben tíz ujjal zabál bográcsgulyást. Olvasás közben az embernek farkasétvágya támad.”

Ezek szerint szó sincs realista történetiségről, nagy gondolatokról, átkokról és még nagyobb fohászzkodásokról. Krúdy négyszáz éves elődeinkről mondja el nekünk, hogy ők is emberek voltak. II. Lajos és Mária elsősorban nem uralkodók, vagy „árva gyermekek”, miként Krúdy a Mohács alcímében jelzi, hanem fiatal szerelmesek, akik minduntalan el akarnak menekülni a magukat mindenkinél okosabbnak tartó önző vénemberek elől, és ki akarják játszani azokat a szentséges törvényeket, melyeket ezeknek az öregeknek öregapjai szerkesztettek. Pénztelenségükben és tanácstalanságukban, ahogy az ágyon heverészve tervezgetnek, lehetnének akár Rezeda Kázmér vagy Szindbád is, amint egy színésznőcske társaságában azt fontolgatja: miképpen lehetne ma pénzt szerezni Magyarországon. Minden gondolat és ármány a pénz körül forog a Jagellók udvarában, akár csak a Krúdy korabeli Magyarországon. A különbség csak annyi, hogy Lajos országa Mohács előtt áll, Krúdy hazája pedig Trianonon túl. Az okok között azonban, melyek a két történelmi sorsfordulóhoz vezettek, mindkét esetben számottevő párhuzamok derengenek föl. Mária pénzt hamisítana – vesztére; a mai olvasó a háború utáni frankhamisítási botrányra gondolhat. Az *Árnyékkirály* íródeákjának alakjába jócskán belefარagta saját vonásait Krúdy. A deák a szó embere, az írott szóé. Ingyenc, borissza, kedveli a vidám társaságot, és sűrűn látogatja a bormérő helyeket mind Bécsben, mind Pozsonyban – ha épp van pénze. A legtöbbször azonban nincs, és ennek okáért lófuttatásokra is eljárogat (bár veszít a lovakon), de megpróbálkozik egyéb társas szerencsejátékokkal is. Hatásosan árnyalja az író a narrátori szerepkört. Az elsődleges narrátor, a deák, természeténél fogva nem lehet ott mindenhol (éppen ezért némely intim helyzet megrajzolása ki is marad az első műből, a Mohács előzményéből), másutt viszont az egyes szám első személyű elbeszélői módot elhagyva viszi tovább Krúdy a mese fonalát, a hangvételen azonban nem változtat, így aztán – jóllehet az eseményeknél a deák nincs jelen – ezek az epizódok (például a királyné menekvése a mohácsi csata után) is a királyi íródeák szavajárása szerint ízesülnek a „feljegyzések”-be. Meg kell azonban vallani, hogy a deák stílusa egyáltalán nem áll messze annak az elbeszélőnek a stílusától, aki Szindbád, Alvinczi úr vagy Rezeda Kázmér viselt dolgait tárja az olvasó elé. A *Mohács* vadászlakomája és az azt követő, finom erotikával átítatott bál leírása akár a Krúdy-alteregők kalandjai közé is beférhetne. Érdeemes közelebből is figyelembe venni ezt a mozzanatot. Mária és Lajos az előrelátó királypárti főuraknak köszönhetően kettesben poroszkálnak a visegrádi Duna-parton, míg előttük és körülöttük folyik a vadászat. Nyíltan, őszintén beszélgetnek egymással, Mária vigasztalja gondterhelt szerelmesét. Talpraesett gazdaszszony módjára pénzszerzési lehetőségeken töri a fejét, mert az első pillantásra látszik, hogy élveteg, álmodozó szerelmese helyett neki kell két lábbal állnia a földön. Valójában tanítja a nálánál egy év-

vel fiatalabb királyt, de nem kioktatja. (Márai gunyorosnak tartja azokat a jeleneteket, amelyekben Mária a trón lépcsőjén ül, Lajos előtt pedig lehet, hogy ez is a szerelem és az elaggott szokások közti feszültség egyik megnyilatkozása – Mária eleinte nem érti, hogy miért ne viselkedhetne kedve-kedvük szerint jövőbelijével. A már az *Árnyékkirály* írása idején is anyagi gondokkal küszködő, beteg, étvágytalan Krúdy felséges ebédet varázsol a visegrádi palota udvarára. Aprólékosan leírja a számtalan fogást, gondosan ügyelve a kellő étkezési sorrend betartására, és nem feledkezik meg a borrendről sem, de mivel Krúdy inkább a fehér borokat kedvelte, és ezek között is meglehetősen válogatós volt, vörösbor nem szerepel a királyi ebéd italai között. Mintha az egészet csupán a saját szórakoztatására találta volna ki az egyszer jobb napokat látott margitszigeti „íródeák”, maga is mesterszakácsok kései őse. Az *Árnyékkirály* íródeákja, minden ironia nélkül (!) a mohácsi ütközet reggelén, kevéssel a magyarság sorsdöntő órái előtt panaszkodik, hogy aznap elfelejtett reggelizni. A fiatal uralkodói pár Szindbád kollégájához, Harun-al Rasidhoz hasonlóan álruhában járja saját fővárosát, sőt Lajos még egy halászcárdába is el akarja csábítani ifjú feleségét, hogy az megköstolhassa az egykori apósáról elnevezett lacipecsenyét.

A történelmi Magyarország ábrázolásának másik oldala ehhez hasonló, mégis más. A nyakas főurak is isznak: a merev részegségig, hogy aztán dülöngélve, barmok módjára nagyokat dobbantva „táncoljanak”. Zabálnak, de csak azért, hogy gyomruk újra kívánja az alkoholt. Szapolyai, a tót király már messziről bűzlik a gymaszagtól. A főpapok bacchanáliákat rendeznek félig kurtizán, félig udvarhölgy szeretőik tiszteletére. Ehhez képest Lajos ártatlan hedonizmusa (a fürdőzéssel egybekötött vacsorák) a helyes életvezetés példája. Fontos ellentét a két regény között, hogy míg a *Árnyékkirály*ban Lajos éhezéséről olvasunk, addig a *Mohács*ban mindig megtalálja a módját a két fiatal, hogy hogyan tömje meg a bendőjét. Krúdyt ekkorra már elhagyta hajdani híres étvágya, fiatal főhőseinek adta hát, s az *Árnyékkirály* íródeákja is többször megjegyzi a király arájának tekintélyes étvágyát, mint a Habsburgok általános jellemzőjét.

Már a királyregényeket megelőző Habsburg-portrékkal-riportokkal kapcsolatban megjegyeztem, hogy Krúdy úgy kezelte ezt a dinasztíát, mely a magyar történelmet hosszú évszázadokon keresztül kísérte, mint egy élő szervezetet. Riportjaiban megírta az öregedés dokumentumait (megjegyzem, ezeknek a rövid írásoknak a létrejöttében valószínűleg nagy szerepe volt Hatvany Lajosnak, akinek lainzi kastélyában [mely egykor Ferenc Józsefé volt] 1925-ben és 1926-ban vendégeskedett néhány hétig Krúdy), melyekből egyértelműen kiolvasható véleménye: a birodalom és vele a régi Magyarország meghalt Ferenc Józseffel együtt.

A gyermek és az agg uralkodó egyaránt erőtlen Zápolyával vagy Tiszával szemben, még ha csak metaforikusan fogalmazunk is. De az mindenesetre tény: sem a lengyel Jagellók, sem az osztrák Habsburgok nem ismerték fel lehetséges szövetségeseiket a nyakas magyarok között, sem Tomorit, sem a XX. század elejének a Monarchiát összetartani akaró politikusait. A *Mohács* tulajdonképpeni befejezésekor vagyis „*A király menjen a másvilágra uralkodni...*” című fejezet zárlatában a történelmi sorsszerűség szól meg II. Lajos szavaival. Jóslat, jó tanács, melyet az utolsó előtti nem Habsburg magyar király mond egy Habsburgnak, de melyet talán soha, egyetlen Habsburg sem fogadott meg: „Az volt a baj, hogy csak gyűlölni tudtam ezt az országot, nem pedig szeretni. A magyarokat szeretni kell – ez a titka az uralkodásnak.”

Krúdy látja és láttatja a történeti, fizikai idő mögött rejtőző eszmeidőt, melynek percei egymásra másolják azokat az eseményeket, melyeket kerek négyszáz esztendő választ el egymástól. A király deákja hálás II. Ulászlónak, hogy ifjúként a podolini kolostorban nevelkedhetett, mint ahogy négy évszázaddal később Krúdyt is Podolinba küldi apja tanulni. Később ő is a történelem íródeákja lesz – újságíró. Semmi sem változik négyszáz év alatt – ennyi egy dinasztia vagy egy ember életideje? –, a szerelem szerelem marad, a gyűlölet és ostobaság gyűlölet és ostobaság, a pénz pedig pénz. Hatványhoz írt egyik levelében Krúdy arról ír, hogy ezen a hosszúra nyúlt emberéleten csak Ady Endre életköltészete ível át. „Mindnyájan meghaltunk, kedves Laci, Ferenc Józseffel együtt. Furcsa, de így van, hogy ez a magyarul se elég jól tudó öregember jelentette a magyar irodalom többé soha vissza nem térő fénykorát is. [...] Talán az egy Adyn kívül senki sem maradt meg a mi korszakunkból.” Ennek a korszaknak az esszenciáját tartalmazzák a négy királyregény sorai is. Szabó Ede is azok közé a művek közé sorolja őket, melyek pótolhatják azt a „nagy könyvet”, melynek tervéről a már beteg Krúdy tett egy alkalommal említést, s amely – Karinthy enciklopédiájához hasonlóan – soha nem készülhetett el, mert az író pénzt keresett, akárcsak ifjú hőse, Habsburg Mária.

A *Mohács* előtti magyar éveket áttekintő két regény – bár egészen eddig hasonlóságait vettük szemügyre – felütésében jellegzetes különbséget mutat.

A *Mohács* hosszú bevezető mondata történetírói pontossággal, szabatosan, mégis árnyaltan határozza meg azt a helyzetet, melyből az elbeszélés eseményei kiindulnak. Az *Árnyékkirály* ezzel szemben a következő mondattal nyit: „A király már megint egyedül bolyong a palota kertjében.” Semmiképp sem elbeszélői mondat, inkább lírai. Király, kert, bolyong, csupa olyan szó, amely egyenként megállja a helyét egy tárgyilagos kijelentés részeként, együtt azonban metaforikus töltetet kaphat. Mária, a későbbi királyné csodálkozik Magyarország édenkerti gazdagságán (no persze azért, mert ennek a földnek a királya szegény). A Jagellók – akárcsak később a Habsburgok – értetlenül állnak szemben a kapzsi, önző magyarokkal, bolyonganak köztük. Végül a király – mint később ez Ferenc József esetében is így lesz – népeinek-népének atyja. Ez a királyi atya bolyong értetlenül országa kertjében.

Falánkság és anarchia

Előfordul, hogy egyetlen pillanat végtelenül hosszú, mint az örökkévalóság, más-kor évek repülnek el, mint a napok. A különös az, hogy az idő múlásának ritmusát legtöbbször nem is az éppen lefolyó események minősége vagy mennyisége szabja meg. Talán azoknak a személyes időérzéke, akikkel az események történnek. Tovább bonyolódik a helyzet, ha a történeteket nem felejtik el, sőt be is számolnak róluk a későbbiekben. Aztán egyesek leírják az elhangzottakat (megeshet az is, hogy más-más szemszögből többen többféleképp teszik ezt), sőt: időről időre újrafogalmazzák a történetet. Nyilvánvaló, hogy az egymást követő narrációs eljárások folyamán változik az időszemlélet is. Krúdy Gyula 1929-ben még a Margitszigeten fejezte be *Királyregényei*-nek második kötetét, a Fesztett királyt, melynek Szapolyai János királlyá választása kellett volna, hogy a témája legyen, valamint ezzel párhuzamosan a trónviszály, Krúdy azonban – bár saját nyilatkozata szerint alapos történeti kutatásokkal készítette fel magát – a történeti szereplők lelkének meztelenre vetköztetésével foglalkozik, figurái át-meg átcsúsznak a realitás és a nevetségesség határán. A *Mohács*ban, a trilógia első da-

rabjában több mint tíz év dicstelen eseményei peregnek. Az ifjú II. Lajos uralkodása (melynek időtartama többszöröse volt például a legtöbb jelentős Árpád-házi magyar uralkodóénak) nem tűnik fontosnak a margitszigeti „krónikaíró” szemszögéből. A második kötet történeti ideje ezzel szemben a legóvatosabb becslés szerint is alig két hónap, bár valószínűleg még ennél is kevesebb, ha belegondolunk abba, hogy a Szapolyai vajda által a tokaji várba összehívott csonka rendi gyűlés 1526. október 14-én ült össze. Így a regényidő egyetlen hónapnál kisebbre zsugorodik a november 10–11-i székesfehérvári királyválasztó rendi gyűlésig, illetve az azt követő koronázásig. A regény főszereplője azonban nem a címszereplő Zápolya, hanem Habsburg Mária, „Magyarország özvegyasszonya”. Valószínűleg igazsága vagyon Czére Béla azon kijelentésének, mely szerint az egész regénytrilógiának ez a törékeny, de határozott „szarvasünnő járású” fiatal hölgy a főhőse. Krúdy jó érzékkel választotta ki „hármaskönyvének” történeti korát. Nem pusztán arról van szó, hogy a magyarság életét egészen napjainkig meghatározó nemzeti tragédia ideje a XVI. század első fele-harmada. A Habsburg-hegemónia kialakulásának pillanata az a néhány év, melyet Krúdy krónikájának idejéül választott. Közvetve az a Status Quo is felidézhető a trónviszályok idejéből, mely az Osztrák-Magyar Monarchia létrehozását eredményezte, és gyökerei abban a politikai-hatalmi megosztottságban keresendők, mely a XVI. századi magyar uralkodó osztály állhatatlan és anarchikus politikai etikájának lett a következménye. Czére szemére hányja Krúdynak, hogy azzal, hogy Habsburg Máriát tette meg a *Királyregények* főszereplőjéül, Habsburg-párti művet alkotott egy olyan országban, ahol 1921-ben immár harmadszor, ezúttal azonban véglegesen detronizálták a Habsburg-házat. A nyíltan Szapolyaival szimpatizáló fejtegetés során azonban majdnem feledésbe merül a tény, hogy Krúdy *történelmi* könyvet írt és nem történelemkönyvet. Műve szépirodalom és nem szakkönyv. Másrészt szereplői sokkal inkább „civiliek”, magánszemélyek egy történelmi korban, mintsem ezt a történelmi kort alakító történelmi személyiségek. Érzelmek legalább annyira vezetik tetteiket, mint a józan megfontolás. Szapolyai viszonzatlanul szerelmes, erőszakos és haragvó. Mária szerelmes hitvesétől megfosztott asszony, aki férjének gyilkosaként gyűlöli az őt szerelmével üldöző Zápolyát. Környezetük tobzódik a kicsinyes önzésben és a szinte akaratlagos történeti-politikai vakságban. Az országkormányzó elit hiénaként veti magát az interregnum és a súlyos vereség miatt hatalmi vákuumban támolygó nemzet kiváltságokkal és birtokokkal kecsegtető hivatásaira, címeire, nem éppen azért, hogy hivatali kötelezettségeiknek megfelelően szolgálják a hazát, sokkal inkább egy olyan féktelen, falánk éhség parancsára, melynek parabolisztikus ábrázolására vállalkozik Krúdy.

Czére véleményének ellentmondani látszik Szörényi László is, aki említett tanulmányában árnyaltabb viszonyt tételez Krúdy Habsburg-képével kapcsolatban. A nyírségi kismemesi család sarjára nagy hatással volt az a Szemere Miklós, aki nyíltan beszélt és írt többször is a magyar trónra való igényéről a Habsburg-házzal, konkrétan Ferenc Józseffel szemben, a nemzeti uralkodó szükségességét hangsúlyozva. Ugyanakkor megbocsátó szeretettel és atyai derűvel írt a magyar szabadságharcot leverettető uralkodóról Krúdy a komáromi honvédtiszt unokája. Azt hiszem, nem indokolatlan részemről az „atyai” jelző használata azzal az íróval kapcsolatban, aki ugyan lényegesen fiatalabb volt Ferenc Józsefnél, de életművével egy olyan nemzetet képviselt, mely magánál az „ostmarkti” dinasztiánál is sokkal idősebb.

Krúdy jó érzékkel látja és láttatja olvasóival, hogy a magyarság további történetének minden jelentős eseménye megelőlegeződik – ha csak jelzésszerűen is – ebben

a zavaros korban. A „nemzeti” király hatalomátvételének kiindulópontja földrajzilag a hegyalja, ahonnan majd a kuruc felkelés(ek) zászlai röppennek fel nem egészen két évszázaddal később. Mária és a lojalitást választó főúri csoport töredékes és groteszk gyűlésezései a pozsonyi Fischer-ház „tróntermében” a pozsonyi rendi országgyűléseket előlegzik. Az ország hatalmi megosztottsága azzal a földrajzi eloszlással párosul, mely aztán majd’ négyszáz esztendeig jellemezte Magyarországot: a Tiszántúl, Erdély és a Bodrogek-Hegyalja „rebellis-nemzeti”, a Dunántúl és a Felvidék (bár éppen ott állnak Szapolyai várai!) royalista. Krúdy látja, hogy a magyarok és az őket nem értő idegen uralkodók ismeretlenül is megfelelően az örök visszatérés törvényszerűségének a századok hosszú során át újra és újra ugyanazokat a hibákat követik el. A meggyőződésüket, hűségüket ruhadarabjaiknál gyakrabban változó magyar urak nem látják tovább és nem is akarnak tovább látni pillanatnyi hatalmi érdekeiket. A szent korona is úgy vándorol kézen-közön a kufárkodó nemesek kezében, mint ahogy az Arpád-ház véres testvérháborúinak idején, vagy a későbbi századok zűrzavarában.

Krúdy Gyula, az író szinte felmenőitől kapta örökségként a nemzeti elkötelezettség és a Habsburg-dinasztia iránti royalitás által megosztott személyiséget. Nagyapja, Krúdy Gyula, ’48–49-es komáromi honvédtisztból lett Szabolcs megyei főügyész előbb Nagykállóban, majd Nyíregyházán, az új megyei székhelyen, s a „legenda” szerint fontos szerepe volt Krúdy Kálmánnak, saját öccsének a kézrekerítésében, aki honvédtisztból lett gerillavezérként Világos után sem tette le a fegyvert. Szörényi László idézett tanulmányban így értékeli ezt a helyzetet: „Ezt a belső vitát akkor értjük meg igazán, ha Krúdy műveiben végigkísérjük annak a Kossuth-párti, függetlenségi, mintegy családirag örökölt világnézetnek a küzdelmét a dekadencia, sőt a nemzethalál gondolatával, mely sehogyan sem fért össze azzal az elképzeléssel, hogy a magyar függetlenség majdani teljes kivívása egy csapásra megoldja majd a nemzet bajait, tehát Bécs az ősellenség, és nem lehet olyan helyzet, amikor bármilyen politikai megfontolásból össze lehet fogni a Monarchia Lajtán túli felével.” A regényíró Krúdy tehát történetileg-politikailag pártatlan próbál maradni, és nem valószínű, hogy leplezetlen szimpátiája a női főszereplő, Mária iránt Habsburg-orientációjáról tenne tanúbizonyságot, mint ahogy az Czére bevallottan Szapolyai-nemzeti orientációjú elemzéséből kiderül. Ahogy Czére írja: „A Szapolyai szájába adott mondatok persze már előre vetítik azt az alapítatlan gyanúsítást, amely a mohácsi csatától való szándékos távolmaradással vádolta meg őt később.”

Zápolya Szeged környéki tiszántúli táborozása a mohácsi csata idején, majd közvetlenül utána a gyors és határozott visszavonulás kétfelől is magyarázható (s mindkét magyarázat objektívnek és elfogulatlannak tűnik): Szapolyai nem akart még nagyobb vérvesztést okozni az ország haderejének, másrésztől 1526. augusztus 29-i táborában is éppen úgy várakozott csupán (a hatalomátvételre?), mint az 1505-ös rákosmezeji rendi gyűlés nemzeti király választását proklamáló törvénycikke óta egészen 1526. november 10-ig. Krúdy mindkét változatról tájékoztatja az olvasóját, arra bízva, hogy melyikkel azonosuljon, de semmiképpen sem azzal a szándékkal, hogy a szerző hazafias nézeteivel kapcsolatos prekoncepciót építsen magának. Beszámol arról, hogy a vajda édestestvére, György is hősi halált halt Mohácsnál. Ugyanakkor arról is tudósít a *Festett király* szerzője, hogy nem csupán Szapolyai erénye volt a várakozás a mohácsi csata idején. Brandenburgi György örgróf (aki már a *Mohács* lapjain is feltűnt aulikus jó barátként, de egyúttal intrikusi minőségben is) a Habsburg Ferdinánd által küldött sereggel a Morva határszélen várakozott, míg „legkedvesebb” uralkodója Ludovicus és

annak nemzete élethalál harcát vívta. Krúdy nem éppen Habsburg-párti elfogultságról tesz tanúbizonyságot akkor, amikor ironikusan sejteti olvasójával: hol állomásoztak egészen pontosan a Brandenburgi vezette Habsburg seregek: „– A Habsburg-címer! – folytatta Brandenburgi [...] Amerre jöttünk a haddal a morva határon, majd a Duna völgyében, takaros kis falvakkal találkoztunk, amelyek olyan csendesek voltak, mintha itt senki sem tudná, hogy a szomszéd országban a török jár, mint valami keleti dög-vész. És a helyes kis fogadók, ahol barátaimmal megtelepedtem, egytől-egyig a Habsburg-címerről voltak elnevezve.” Krúdy később sem rejti véka alá a ténytet: a dicső őrgórf serege a határszéli kocsmák pinteskorsói mögé bújva várta a csata kimenetelét, éppúgy sorsára hagyva a Jagelló-házat, akár Zápolya, bár részükről még a nemzetféltés magyarázatát sem lehetne megemlíteni, mint a vajda esetében.

A szerző szemszögéből a *Festett király* mindkét pártja a törvényes királyi hatalom megsértője, nyíltan annak vesztére tör, s kicsinyes céljait a nemzet alapjainak lerombolása árán is keresztülviszi. Krúdy minden nemzetiségi, társadalmi vagy vallási réteg viselkedésében felfedi és felfedezi a korrupciót és végső soron magukat a Magyar Korona alattvalóit okolja az ország pusztulásával. A török inkább csak vak erőnek tűnik, mely végzettszerűen időről-időre megjelenik, hogy megadja a kegyelemdőfést a megosztott országnak. Ebből a szempontból példászerű, ahogy fel- és kihasználja a kortárs Szerémi György episztolaszerű visszaemlékezését, melyet az udvari káplán 1545–1547 között állított össze *Epistolae de periditioni regni Hungariae* címmel. Bár Szörényi utal rá, hogy Krúdy történeti kutatásai során Jászay Pál *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után* című munkáját használta, nem zárható ki, hogy a Szapolyai párti és önmagát elv- és ízléstelenül az események középpontjába erőltető Szerémi „vallomását” is ismerte, azt azonban Jászay művének megfelelően formálta át. A történetileg-politikailag jelentéktelen Szerémi viselkedésének gúnyos kommentárú (nem véletlen, hogy éppen egy zsidó számol be az esetről Mária királynénak!) vázolója közvetve Szapolyai viselt dolgaira utal, groteszk megvilágításba helyezi az erdélyi vajda és a szepesi gróf honfoglaló Arpád vezért majmoló, „ősi gyökerekhez” kapcsolódó szertartásait. Elegendő legyen itt Kun Gotthárd hét buzogányos „magyar”-jára gondolni, akik a török által tönkretett és kiraboltt Budán „ősi szokás” szerint körülvették vezérüket és (török módra) térdet, fejet hajtottak előtte. Szörényi feltételezése szerint a szerző itt korának Horthysta törökös-magyar kardcsörgetését is rámásolja a groteszk jelenetre, és ez annál is inkább elgondolkodtató, hiszen a dolgozat elején említett örök visszatérés szempontjából földrajzilag illeszkedik Zápolya Szeged-környéki táborozása és a Szegeden keresztül Aradról érkező ellentengernagy hatalomátvétele, még pontosabban Horthy „szegedi gondolata”. A továbbiakban tehát közvetlenül hasonlítom össze a Szerémi-féle szöveg és Krúdy *Festett király* című regényének egy azonos mozzanatát, a Tokajból Budára induló Szapolyai útjának Szerencs és Buda közötti részletét. Székely György kísérőtanulmányából kiderül, hogy magát a teljes szöveget még nem tanulmányozhatta Krúdy, részleteit viszont igen, s talán ezzel magyarázhatók az író sajátos betoldásai (melyek a *Festett király* regényszerkezetébe illeszkednek) ellenére is tapasztalható egyezések.

A XX. századi író szinte pontról pontra cáfolja – gyakran csak sejtetve Szerémi bormérő helyekre való menekülési kísérleteit (vö. ezt Brandenburgi György őrgórf seregének viselkedésével!) – a kortárs „történelemcsináló” próbálkozásait. A szerémségi Kamonc mezővárosában született Szerémi korábban nyíltan szimpatizált Székely Dózsa György parasztfelkelőivel, akiket Szapolyai vajda „tanított úri tisztességre” a lázadás leverése után. Jobbágyi sorból származott maga is, mégsem átalott önként sietni

Tokajba a vajdához, kezét szorítani sorsársai hóhérával. Mindkét szövegből kiderül az is, hogy a Jagelló-ház utolsó képviselőjét is elárulta halálában, valamint annak özvegyét, Máriát. II. Lajos haláláról szóló pletykaízű beszámolóját pedig elegendő egy másik kortárs, sőt szemtanú, a mohácsi csatában résztvevő Brodarics István Igaz leírásával összevetni, hogy meggyőződjünk a káplán történetírói hitelességéről. Krúdy gunyoros zsidó narrátorát olvasva szinte nyíltan kitetszik: Szerémi (a Krúdynál neve mögé biggyesztett „y” valószínűleg szintén az irónia eszköze) fut a vajda „szekere”, majd lova után, illetve amellett. A szó szoros értelmében. S hogy miért foglalkoztam ilyen behatóan ennek a mellékszereplőnek a sorsával, amikor az említett Brodarics püspök úr is a maga – szó szerint – meztelen, esendő emberi „valóságában” jelenik meg Krúdynál, csakúgy, mint szinte minden szereplő? Mert véleményem szerint ebben a korban Szerémi viselkedése példázatértékű, s ki tudja, talán Krúdy is így gondolkozott, mikor mondatról mondatra végigkövetve az episztola számára fontos részleteit új megvilágításba helyezte azokat.

A *Királyregények* kíméletlenül éles tükröt tartanak a Trianon utáni magyarság elé. Egyrészt percig nem hagynak kétséget afelől, hogy a nyugati nemzetek közönye (sőt talán rosszindulata) igen nagy szerepet játszott a bukásban, másrészt azonban arra a sokkal fájóbb tényre is rámutat – ugyanolyan világosan –, hogy a magyarok egymás közti gyűlölsége és korlátolt becsvágya korlátlan önzéssel és hataloméhséggel párosulva vezetett a megosztottságon, török-habsburg elnyomáson keresztül a gyűlölt-szeretett, később visszavágyott Osztrák-Magyar Monarchiához, majd annak felbomlásához is, Magyarország szétszaggatásához és kiszolgáltatásához.

A hataloméhség fogalma Krúdynál közvetlenül párosul a testi falánkság fogalmával. A *Festett királyban* már nyoma sincs a Jagellók nyenc vacsoráinak, a vadászatokat követő reneszánsz mértékű lakomáknak. Mindenki ott, úgy és annyit zabál, amennyit, ahol és ahogy tud. Szapolyai a számára készült ízletes bográcsgulyás elfogyasztása után még arra a hitvány – és valószínűleg beteg – disznóhúsrá is ráveti magát, melyet a szőlőszüretelőknak készítettek. Az országban nincs többé életrend, tehát ételrend sincs. Vecsernye idején ebédelnek. Az árulók – vagyis az ország nagyobbik fele vak mámorban rohan az italmérő helyek felé, hogy eszét veszítve a végső pusztulás előtt kitombolja magát. A lélek békéjét és a test alázatát őrizni hivatott egyház képviselői mint hízzott ökrök cipelik gyakran mázsás hájtömegeiket.

A szerencsi apát után hat nagy fatuskót hordoznak állandóan, mert másfél mázsáját nem bírja huzamosabb ideig cipelni, útközben le kell ülnie. Ilyenkor combjaira teregeti hájas hasát. Krúdy néhol már a naturalisták legvadabb elképzeléseit is túlszárnyalja. Báthori nádorispán, aki Mária mellett marad a pozsonyi „emigrációban”, sem mire sem használható, ha nincs a szerveztében alkohol. Az ország első emberei szinte kivétel nélkül a falánkság, a túlzásba vitt evés és ivás okozta elváltozások miatt szenvednek. A nádorispán álltában is térdére támasztva próbálja tartani lassan kőkeménnyé váló máját. Harmónia és rend helyébe az anarchia lép és az állati indulatok. Szapolyai gúnyneve, a *Festett király* onnan ered, hogy harcosai előtt vadszőlő levélvel bekent, vadállati benyomást keltő ábrázattal szokott megjelenni.

Krúdy, aki értett ahhoz, hogy történelmi, fél- vagy áltörténelmi személyek életét miképpen sodorja egybe a nemzet sorsával, középső *Királyregényében* saját családját egyik fiktív ősenek állít emléket. A családi legendárium szerint a reneszánsz Beatrice királynővel Olaszországból érkező Crudyk, akik szakácművészetükért nemesi rangot kaptak Mátyás királytól, a Krúdy család ősei. Czére Béla rámutat arra, hogy a család –

melynek ősi fészke Zólyomban volt – csak a XVII. században kapott nemesi oklevelet. Krúdyt mindez nem zavarja, s durva csuhája alatt olaszos (reneszánsz?) ruházatot viselő Crudy „őse” tanúsága szerint Nagy Lajos király uralkodásának idejére teszi a Krúdy-dinasztia születésének pillanatát. Crudy a királyné testőre. Ellentmondásos lovag egy ellentmondásos korban. Kiváló törvívó, de utcai verekedő. Habsburg Máriához hű, de bevallottan lutheránus, azaz Luther „doctor” híve, személyes ismerőse; az új hit „püspöke”, s hogy a helyzet még tovább bonyolódjék: halála előtt megtér a katolikus hithez, mivel szerelmes a királynéba, szerelmét azonban mélyen szívébe zárva rejti el, mint a kerekasztal lovagjai a legendákban. Ő vezeti Máriát titokban Székesfehérvárra, halott férjével való utolsó találkozására (a *Festett király* lapjain még utolsó-nak tűnik ez a találkozó), hogy ott életét áldozza királynőjéért és a koronáért (mely akkor még nem Habsburg főn ült!). Ez a vadromantikus, kalandokban bővelkedő betoldás egyrészt az író nemzeti önismerésének része, bizonyos értelemben kolofón, mellyel a krónikaíró Krúdy (a *Királyregények* előzményében az *Árnyékkirály*ban nyíltan felvállalja a narrátor ezt a szerepet, mint íródeák) a korabeli (XVI. századi) szokásoknak megfelelően magát a történet lejegyzőjét is beleírja a szövegbe, ezúttal azonban úgy, hogy nem távolítja el magától, a *Festett király* című regény XX. századi lejegyzőjétől a négyszáz esztendővel azelőtti eseményeket. Az idősíkok egymásra csavarodnak a térben. Krúdy nem egy sosemvolt ősenek állít emléket, hanem egy fiktív és éppen fikcionalitása által az egész családot, annak több száz éves létét általános egészében képviselni tudó archetípust állít elő, aki egyszemélyben testesíti meg az összes Krúdy őst, labancokat, kurucokat, betyárt és főügyészt.

Ki volt Mária?

„Ha kedved telik benne, világnak úrnője, hogy örökséged szőlejét ellenség pusztítsa, s a kereszténység zsenge ültetvényét irtsa, kérve kérlek, ne róják fel az én renyhességemnek, hanem inkább akaratom rendelésének.”
(*Nagyobbik Szent István legenda*)

„E szavak után kezét és szemét a csillagokra emelve így kiáltott fel: »Ég királynője, e világ jeles újjászervezője, végső könyörgéseimben a szent-egyházat a püspökökkel-papokkal, az országot a néppel s az urakkal a te oltalmadra bízom; nékik utolsó istenhozzádót mondva lelkemet a te kezébe ajánlom.«”
(*Hartvik püspök legendaszerkesztménye*)

Krúdy Gyula *Királyregények* című trilógiájának utolsó darabját, az 1930-ban, immár a Templom utca 15-ben írott *Az első Habsburg* című történelmi regényt egyetlen motívumon keresztül elemzem, mégpedig úgy, hogy az elemzés többször kapcsolódik, visszautal a *Festett király* és a *Mohács* című előző regényekre is. (Krúdy címválasztásának pontatlanságáról már korábban volt szó.) Ezúttal a Mohácsi tragédia koránál is távolabbi idők történéseire irányul a figyelem. A hagyomány szerint I. (Szent) István királyunk fiának, Szent Imre hercegnek a halála után a zavaros örökösödési-uralmi viszonyok miatt (?) felajánlotta országát Szűz Mária kegyelmébe: védje a magyarokat és a magyar földet, bölcs belátással uralkodjon felette. Kettős mottónk első része 1077. körül keletkezett, ilyenformán a három legenda közül a legrégebbi, második részét az 1116. előtti években szerkesztette Hartvik püspök Kálmán király utasítására. A *Na-*

gyobbik legenda idézett része az a passzus, melyet többek között Gerics József idéz az ország felajánlásának bizonyítékául. Azonban látnunk kell, hogy bár a szövegbe beleolvasható ez a gesztus, a forrás maga ezt nem igazolja egyértelműen. Annál kétségtelenebb bizonyíték a majd' másfélszáz évvel később keletkezett *Hartvik legenda* szövege. De elfogadható-e egy jóval később keletkezett írás bizonyító ereje, főleg ha tudjuk, hogy több korabeli és a kompilátor korára hagyományozódott szöveg hatott rá (például a csonkított ujjú János diakónus által írt *Constitutum Constantini*, a Nagy Constantinnak tulajdonított hamis adománylevel, sőt még annak nyugati gót változata is!)? További problémát okoz az is, hogy egyes kutatók szerint Szent István ha fel is ajánlotta az országot valakinek, akkor az nem Szűz Mária volt, hanem Szent Péter. Ez azt jelentené, hogy első királyunk a pápai állam hűbéreibe adta volna hazánkat. Ezt az értelmezést, illetve magát a felajánlás mozzanatát a Gergely-féle reformot követően többször is hangsúlyozta a Vatikán, bejelentve ezzel (invesztitúra) igényét Magyarországra. Királyaink szinte kivétel nélkül dacoltak ezzel a pápai akarattal, így megmagyarázható lenne a későbbi árpád-házi királyok (elsősorban I. Szent László) hagyományhamisítási törekvése, miszerint közvetlenül az istenszülő Szűz Mária birtoka az ország, s nincs szükség sem földi, sem egyéb transzcendens közbenjárókra vagy „pásztorokra”. Váczy Péter és Gerics József azonban (külön kiindulópontokból ugyan) egyaránt a felajánlás Mária-féle verzióját tartja bizonyíthatónak – egymással is vitatkozva – politikatörténeti és az uralom hieratikussá mozzanatait is figyelembe vevő alaposítással járják körül a jelzett témakört.

Váczy Péter írja *Merseburgi Thietmar A magyar királykoronázásról* című tanulmányában, hogy István már mint magyar nagyfejedelem hozzákezdett egyházépítő munkájához, Bartoniek Emma pedig megjegyzi, hogy István korában még nem volt szükség pápai engedélyre-jóváhagyásra keresztény egyházak létesítése esetén. Váczy ezenkívül a *Nagyobbik legenda* egy Gerics által nem idézett részletére is felhívja a figyelmet, mely így hangzik: „10. Ez a férfiú (ti. I. István, K. Z.) hívő volt, minden cselekedetét teljesen Istennek szentelte, fogadalom, s felajánlás útján szüntelen imáiban magát és királyságát az örökszűz istenanyára, Mária gyámsága alá helyezte, kinek tisztelete s dicsősége a magyarok közt oly nevezetes, hogy nyelvünkön a szűz mennybemenetelének ünnepét is tulajdonnevek hozzátétele nélkül, csak Királyné napjának emlegetik.” Ez a passzus súlyosabb bizonyítéka lehet a Máriának történt felajánlásnak, mint a két mottó szövege együtt.

A *Nagyobbik legenda* megemlékezik még arról is, hogy Szent István Szűz Máriának szentelt bazilikát kezdett építtetni Fehérváron, a koronázóvárosban. A továbbiakban Váczy a Mária-kultusz keleti, bizánci eredetét fejtegeti (ezt Gerics cáfolja, valamint úgy véli: István már magát a koronát Szűz Máriától (rajta keresztül Istentől) kapta. Gerics ebben az esetben egyrészt egy a bizáncitól független nyugat-európai Mária-kultusz meglétét tételezi, másrészt sejteti, hogy Mária-kultuszunknak sajátosan magyar gyökei is lehetnek.

Az, hogy a pogány magyar hitvilágban istennők is találhatók valószínűleg ismertes, de az talán már kevésbé ismert, hogy miképpen másolódott a keresztény vallás szentjeinek alakjára a pogány magyarság „pantheon”-ja. Kálmány Lajos a szegedi és szeged-környéki folklór ismerője két ősi istennő keresztény áthagyományozódását mutatja ki. Véleménye szerint ez a két istennő a kezdetekben még különváltan épült be a az „új hagyományba”, a keresztény mitológiába, később azonban az egyetlen istenszülő szűz alakjában kapcsolódott össze.

A Nagyasszony hatalmasabb a Kisasszonynál, ő az istenszüdő, a Kisasszony, mint neve is mutatja (itt ugyanis a „kisasszony” mint leány, vagyis mint szűz értendő): szűz, nem szül és nem is szülhet. Kálmány szerint a magyarok eredetileg Máriát csak mint Kisasszonyt tisztelték, anyját, Szent Annát tartották a Nagyasszony keresztény másának. Valószínűleg az istenszüdes aktusa, valamint a keresztény térítő hatás kanonizációs törekvései miatt halványult el Szent Anna szerepe a magyar népi hiedelemvilágban, átadva tulajdonságait és hatalmát lányának, Máriának, aki egyesíti magában a pogány istenasszonyok két legfontosabb és egymást a pogány mitológiában kizáró tulajdonságát: az istenszüdes és a töretlen szüzességet. Kálmány leírja, hogy Nagyasszonyunk életadó, lakóhelye az égben van. Őrző, óvó, védő istennő, istenanya, a szó mindkét értelmében: istenszüdő istennő és az anyaság istene egyszerre. Az istenség bizonyítéka az áldozás hagyománya is, melyet Kálmány a Boldogasszony poharában, a csökken (keresztelő utáni ünnepség) és a lakodalomban vél fölfedezni. Fejtegetéseit néprajzi gyűjtéseivel, kutatásaival támasztja alá, melyeket Szegeden és környékén folytatott. Nyilvánvaló regionalitása mellett is felismerhetőek általános kijelentéseinek tanulságai, melyek valószínűleg más magyarok lakta területre is érvényesek, annál is inkább, mert kutatásait kiterjesztette a vizsgált terület idegen nemzetiségeire (németekre, szerbekre) is, ezáltal sikerült kimutatnia, hogy az istenanyával kapcsolatos hagyomány jellegzetesen magyar. Az eddigi bevezető alapján elmondható, hogy körülbelül I. Szent István óta (a felajánlás természetesen nem bizonyítható, de valószínűsíthető) Szűz Mária a magyarok számára olyan kultikus jelentőségű szent, közbenjáró, sőt uralkodó, akinek fontosságát nem szabad szem elől téveszteni a további vizsgálódások során. Egyházai, ünnepei, relikviái vannak ebben a hazában, és ami jelen dolgozat szempontjából igen fontos: sajátosan magyar hagyományai, melyekben szakralitás és történetiség, politika és művészetek kapcsolódnak össze metaforikusan.

Utaltam rá, hogy a néhol bevallottan Szapolyai-párti Czére Béla miképp értelmezi Krúdy regényhármasát, Habsburg-párti művet látva benne, illetve Krúdy royalista magatartását sugalmazva. Véleményem szerint ez az értelmezés nem fejt fel a trilógia jelentését. Probléma, hogy sem Zápolya, sem Ferdinánd nem központi figura a regényben, ennél fontosabb azonban, hogy a három regénynek egyetlen főhőse van, és ez nem II. Lajos, nem Szapolyai, de csak nem is Ferdinánd, hanem Habsburg Mária. Mégis igaz volna Czére vélekedése? A mű hőse-hősnője Habsburg, tehát a mű nyíltan Habsburg-párti. Kétségtelenül helytálló lenne ez a vélekedés abban az esetben, ha Krúdy számára Mária Habsburg királylány volna, illetve Jagelló királyné. Mária azonban sem az egyik, sem a másik a szerző akarata szerint. Krúdy Gyula a magyarok Nagyasszonyát, Királynéját, Szűz Máriát mintázza meg Mária alakjában. Szűz Mária egy értékvesztett korban, mint ahogy értéktévesztő és értékvesztő az a kor is, melyben a szerző él. Mária királyné Mária Nagyboldogasszonnyá, a nemzet szimbólumává válik. Nem hagyhatja el az országot, választott magyarjait, ez magyarítja megalázó pozsonyi tartózkodását, mely helyett bátyjának Bécsét is választhatta volna talán. Ez a Nagyboldogasszony azonban szakralizálódik. Éppen két legfontosabb „tulajdonságával” nem bír Krúdynál. Nem szűz, világi szerelem és házasság köti egy földi emberhez. Nemhogy istent nem szül, de egyáltalán nem válik termékennyé a regények lapjain, férjétől tragikusan hamar elragadja annak végzete. Ezzel magyarázhatóan hatalma, potenciája is csökkent értékű. Mintha belefáradt volna abba, hogy félezer éven át dajkálja és védje a gőgös magyarokat.

Amikor a *Mohács* lapjain Máriával együtt az olvasó megpillantja Dévénynél a magyar hazát, a narrátor ezt a következőképpen jelzi: „Ó, Magyarország, Szűz Mária országa! Szép voltál te minden időkben azoknak a szíveknek, akid benned hittek.” – vagyis az országban és Máriában egyszerre, mert az ország Máriáé és Mária az ország metaforája. A szűz aki megmenti-megmentheti a szegény hazát. Mária bevonulása Budára elárulja, hogy a magyarok féltékenyen féltik-vigyázzák királynéjukat, az első magyar asszonyt. Krúdy itt egybemossa a történeti királyné tiszteletét a regény Mária-metaforájának transzcendens, félpogány tiszteletével.

A továbbiakban sem egyszerű csöndes hitvesként viselkedik Mária, inkább, mint II. Lajos egyenrangú társa, sőt néha mintha kézen fogva vezetné urát a királyság labirintusában. A bukás sem töri meg, a menekülés sem. Mikor Zápolya az éj leple alatt behatol a pozsonyi házba, hol Mária szállást kapott, az asszony nem gyenge nőként beszél a trónkövetelővel, hanem úgy, mint akinek hatalma van felette. A király halálával ő testesíti meg az országot, a korona eszméjét, akárcsak Szűz Mária Szent István halála után.

A trilógia második része egy Shakespeare-idézetet kapott mottóul. Krúdy, aki az angol drámaíró nagy tisztelője és lelkes olvasója volt, nem tartotta szükségesnek, hogy alkotója vezetéknevén kívül más jelzéssel is ellássa az idézetet arra vonatkozólag, hogy melyik műből származik. Tudtommal eddig egyetlen magyar elemzésben sem fejtették fel ennek a mottónak sem az értelmét, sem a közvetlen származási helyét nem adták meg. Pedig ez a hat Shakespeare-sor és a trilógia (főként a második rész) kölcsönösen értelmezi egymást és nemcsak a polgárháborúra, illetve a testvérharca tett közvetlen utalás szintjén, mely – úgy tűnik – az idézett műben is szerepet játszik, akárcsak a két királyt választó magyarság történetében. Az idézet a *VI. Henrik I. része* harmadik felvonásának harmadik színében hangzik el Pucelle, azaz Johanna, a szűz szájából. Lőrinczi-Lehr Zsigmond fordítását használja mottóként Krúdy, melyet 1870-ben adott ki a Kisfaludy Társaság. Lőrinczi viszonylag szabad(os)nak tekinthető, ám szépnek mondható fordítása megfelelt Krúdy céljainak amennyiben országot, hazát meg nem nevezve általános felszólítás marad, bármely hasonló történelmi korban, helyzetben és helyen alkalmazhatóan, ha az eredeti szöveggörnyezetből kiragadják.

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy létezett a drámatrilógiának – pontosabban egy estére összevont változatának – korábbi fordítása is, Tóth József tollából (1855-ben mutatta be ezt a változatot a Nemzeti Színház azonban ennek a szövegnek aligha lehetett hatása Krúdy művére). A Shakespeare és a Krúdy szöveg közti összefüggés első szinten nyilvánvaló. Az olvasó ezúttal nem a Rózsák háborúja dúlta Anglia felé fordítja résztvevő tekintetét, hanem az ellenséges Franciaország helyzete köti le figyelmét. Francia hon megosztott. Burgundia hercege az angol területkövetelő oldalán harcol kontinentális „testvérei” ellen. Őt próbálja a honvédő háborúhoz való csatlakozásra bírni a libapásztorlánykából lett mitikus alak: Jeanne D’Arc, Szent Johanna vagy az Orleansi Szűz. Johanna retorikája sikeres, mert a herceg átáll a franciák oldalára. Elbűvöli, megbabonázza őt a szűz érvelése.

A háborút megnyerik a honvédők, Johannát viszont a franciák átadják az angoloknak, akik Rouenban máglyán égetik el. Tragikus nemzetmentő sors tehát a Johanné. Minden bizonnyal ez a gondolat vezette Krúdyt, amikor a *Festett király* mottójául éppen ezeket a – százéves háború kimenetelét tekintve sorsdöntő – szavakat választotta. Johanna nem egyszerűen történeti, sokkal inkább szakrális-nemzeti személyiség. Mint ilyen természetesen nem bírhat Szűz Mária fontosságával, de szerepével párhuzamba

állítható: szűz „asszony”, aki országot, hazát, nemzetet ment. (A keresztény magyar harcosok évszázadokon át Máriának és istenfiának nevével ajkukon szálltak harcba.) Mindkét nőalak transzcendens segítő, ha kell: a harcban is, az országvezetésben és -építésben egyaránt. Krúdy mottója azonban fájdalmas aktualitást mondhatott magáénak egy olyan – a Monarchiából és saját történelmi kereteiből kiszakadt – országban élő olvasók számára, akik Mohács után másodszor (vagy ki tudja hányadszor?) élték meg a nemzetcsönkítés tragédiáját. Ráadásul Mária nem mentette meg Magyarországot. Éppen ezért felmerül a kérdés: ki volt Mária? Valóban Szűz Mária, a Nagyboldogasszony földi megtestesülése? Akkor miért hagyja veszni a hazát, melyet neki adott ajándékul-pogány áldozatul a szent király, I. István? Nem volt több, mint a magyarságot századokon át elnyomó korlátolt habichtsburgi grófi család egyik sarja? Krúdy számára a XVI. századi magyarság történetében a letragikusabb éppen az, hogy Habsburg Mária valóban a boldogságos Szűz, a Nagyboldogasszony megtestesülése volt, aki valóban meg akarta váltani ezt az országot. Csak éppen a nyakas és elvakultan gögös magyarok nem akarták, hogy megváltásuk őkön keresztül történjen. Állati mámorban rohantak a végpusztulásba. Ebből a szempontból jelkép értékű, ahogy a *Mohács* kezdetén kidobják az ejtőzni vágyó urak a török elleni háborúra toborzó szerzetes-katonát a nagyszarvasi vacsora után, úgy hajítják le *Az első Habsburg* lapjain az ebédlőterem ablakából Pozsonyban Podvinyait, aki talán a legtöbbet tette az özvegy királynéért és az országért. Aki nem akarja, hogy megváltásuk azt nem lehet megváltani. Erről szól talán az egész Krúdy-trilógia, de *Az első Habsburg* minden bizonnyal.

Ha Mária nem is szűz, de özvegyességében szűzi életet él, választott hűtlen hazájának szenteli életét, a magyarok első asszonyává válik. Talán ezzel magyarázható mindaz a vonzalom, melyet a *Királyregények* bizonyos férfitagjai éreznek iránta. Báthori nádor féltő-féltékeny szeretete, Crúdy hitetlenül hívó, halálában mégis a szentséges Szűz fiának katolikus anyaszentegyházát választó rajongása, Podvinyainak, a kalóznak semmivel nem magyarázható feltétlen odaadása: mindez nem földi, sokkal inkább égi, azaz transzcendens szerelem, melyet a haza, az anyaföld iránt érez a férfiember. Szörényi László hívta fel figyelmemet a tényre: Krúdy apai nagyanyját Radics Máriának hívták. Ez a Mária önálló, rátermett asszony, volt és azon kevés nők közé tartozott, akiknek komoly hatásuk volt az íróra. Lehet, hogy II. Lajos is ezt a mitikus alakot szerette és tisztelte Máriában, nem pedig a nála egy évvel idősebb nőt. Az mindenestre bizonyos, hogy ebből a nézőpontból megokolható Szapolyai mániákus „leány”-kérési akciósorozata: a legősibb szakralitás, az istenszülő istenasszony (jelképének a) beleegyezésével is legitimálnia kell a ravaszul szerzett királyságot. Krúdy Habsburg-ellenességét példázza az a kép, amely a fenti elméletnek az alkalmazásával rajzolódik ki a regény lapjain Habsburg Ferdinándról. Ferdinánd a nyegle, ajakbiggyesztő, álmatag ifjú eme értelmezés szerint impotens. Természetesen nem szexuális (hiszen a tömérdek trónörökösről maga Krúdy is megemlékezik *Az első Habsburg* bécsi jelenetében), hanem szakrális értelemben. Nem omnipotens, sőt egyáltalán nem potens, inkább buta és bamba. Azzal, hogy ravaszul és álmatag kéjenc módjára várakozik a magyar szent koronára, valamint azzal, ahogy Szapolyai vad medve módjára csörtet a trón felé, az író talán annak az elképzelésének ad hangot, miszerint kufároké és tétovázóké lesz Szent István országa, pontosabban: a kufárok eladják a tétovázóknak, ráadásul úgy, hogy mindketten ráfizetnek a vásárra. Ez a vásár azonban nem marhára vagy gabonára történik. Krúdy Magyarországnak allegóriája nem egyszerűen nőalak, egy nemtő, ahogy a képzőművészetben már számtalanszor ábrázoltatott, hanem maga a boldogságos Szűz.

A gondosan építgetett Habsburg-mítosz dekonstruálódik a regény lapjain. Ráadásul nem is Krúdy dekonstruálja. Önmagát, s magán keresztül a gőgös, törökös, sírva-vigadó nemesi magyar-mítoszt dekonstruálja, amikor Szapolyai János magyar követei Bécsben Ferdinánd az új cseh király elé járulnak. Ferdinánd nem veszi magának a fáradságot, hogy megértse a nyakas magyarokat. Akik pedig büszkék és elvakultak annyira, hogy ne akarják megértetni magukat, amikor az ostoba magyar végzetnek engedelmességgel magyarul szólalnak meg a jövő magyar király előtt a kor nemzetközi nyelvét, a latint egyébként értő és művelő követek, holott jövő uruk a magyar szóra és a magyar hagyományra süket, szakrálisan impotens Habsburg.

Az egyenrangú fél büszke tiszteletét jelző kézfogásra nyújtott kezük is a (kényes) nemzetközi jogokat sérti, s nem vesz tudomást arról az alakuló erőviszonyról, amely aztán a magyar államiság megszűntéhez vezet.

Bár az impotencia a jelen dolgozatban nem szexuális értelemben vett fogalom, mégis érdemes elgondolkodni azon, hogyha *Az első Habsburg* (akár csak a trilógia előző két tagja) nem történelmi, hanem szerelmes regény – pontosabban egy nemzet szerelmének mitikus regénye –, akkor az utódokban egyébként bővelkedő Ferdinánd épp úgy impotens, mint a majd' posztumusz utódjával magvaszakadó Szapolyai. Az erotika iránti érzéketlenség és a föld(anya) vadállati szeretete-szerelme egyaránt képtelenné tesz-tehet a nemzettel való egyesülés harmonikus társas kapcsolatára, amely alapvető követelmény az uralkodóval szemben. Talán Lajos, a „gyengekezű” halniszületett király(fi), a reneszánsz ember lett volna képes szeretni ezt a gyönyörű asszonyt: Magyarországot? Mindenesetre regénybeli utolsó szavai azt igazolják, hogy ő felismerte ezt a lehetőséget, bár meglehetősen későn.

Nem menekülhet Krúdy tragikus iróniájától a magyarok egyik legkedveltebb szokása sem: a temetés, illetve az újratemetés. Többszörösen központi szerepet kap, hogy gyarlósa és frivolsága annál szembeszökőbb legyen. Nem szabad elfelejtkeznünk arról a finom cinizmusról és iróniáról, ahogy Krúdy a Habsburg dinasztia (és a Magyarország történelmi) végnapjairól tudósít a XX. század elején miközben az I. világháború rombolja az Osztrák-Magyar birodalom falait. A magyar és az osztrák uralkodó körök ezzel mit sem törődve játszanak kisdud játékokat: parádés temetést, kisszerű koronázást. Sem egyiknek, sem másiknak nincs már jelentősége, az ország sorsának irányítói mégis azt hiszik: valami változhat még az állóképpé merevedett historikum felmutatásával. Krúdy megmutatja, hogy ennek éppen az ellenkezője igaz. II. Lajos második újratemetése ugyanígy csupán cirkuszi mutatvány, szükséges rossz, mely a Habsburg-dinasztia magyarországi uralmának véglegesítéséhez vezet. Szó sincs többé országmentésről, hazaszeretetről vagy -féltésről. A magyarok elárulták Nagyasszonyukat, amikor a korlátolt és a nemzet sorsa iránt közönyös Habsburg Ferdinándot választották, akár csak akkor, amikor a szakrálisról érintetlen, a trónra éretlen „Festett királyt” emelték pajzsra. Máriának – a Nagyboldogasszonynak és habsburgi metaforájának egyaránt – egy tennivalója maradt még, s Krúdy ezzel zárja regénytrilógiáját:

„– Elmegyek végleg ebből az országból. Isten veletek – rebegette megcsókolván a templom kövezetét.

Ez volt Mária búcsúja Magyarországtól.”

A szerző ezúton mond köszönetet Farkasdi Andrásnak, Fried Istvánnak, Juhász Antalnak, Kelemen Agnesnek, Piti Ferencnek és Szörényi Lászlónak a dolgozat elkészítéséhez nyújtott felbecsülhetetlen segítségükért.